

Recenzent

prof. dr hab. Wacław Uruszczak

Projekt okładki

Paweł Sepielak

Publikacja została sfinansowana ze środków Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, ze środków służących rozwojowi młodych naukowców oraz uczestników studiów doktoranckich, nr projektu: K/DSC/004189

© Copyright by Maciej Mikula & Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Wydanie I, Kraków 2017

All rights reserved

Niniejszy utwór ani żaden jego fragment nie może być reprodukowany, przetwarzany i rozpowszechniany w jakikolwiek sposób za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych oraz nie może być przechowywany w żadnym systemie informatycznym bez uprzedniej pisemnej zgody Wydawcy.

ISBN 978-83-233-9764-9 (e-book)

doi: 10.4467/K9764.39/e/17.17.7682

www.wuj.pl

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków
tel. 12-663-23-80, 12-663-23-82, fax 12-663-23-83
Dystrybucja: tel. 12-631-01-97, tel./fax 12-631-01-98
tel. kom. 506-006-674, e-mail: sprzedaz@wuj.pl
Konto: PEKAO SA, nr 80 1240 4722 1111 0000 4856 3325

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW	11
WPROWADZENIE	15
Potrzeba badań nad Weichbildem magdeburgskim	15
Źródła a periodyzacja badań nad prawem miejskim	19
Pułapki pozytywizmu prawnego, czyli o narzędziach badania prawa w przeszłości	20
W poszukiwaniu metody	22
Przegląd treści	24
Podstawowe pojęcia: układ, wersja, wariant, grupa. Numeracja artykułów. Nota edytorska	27
Podziękowania	28
ROZDZIAŁ I. RĘKOPISY I DRUKI UKŁADU ŚLĄSKO-MAŁOPOLSKIEGO	31
I.1. Źródła i zawartość Weichbildu	31
I.1.1. Układ Konrada z Opola czy układ śląsko-małopolski: uwagi terminologiczne ..	31
I.1.2. Magdeburgskie prawo ławnicze a Pouczenia dla Wrocławia z 1261 roku	32
I.1.3. Traktat o ustroju sądów, Pouczenia Magdeburga dla Wrocławia z 1295 roku i pozostałe źródła	35
I.1.4. Obecność Zwierciadła saskiego	36
I.1.5. Konsekwencje praktyczne różnic między układem śląsko-małopolskim oraz wulgatą	38
I.2. Dynamika tekstu niemieckiego	39
I.2.1. Studia nad Weichbildem w rękopisie krakowskim. Rękopis henrykowski	39
I.2.2. Oddziaływanie Weichbildu z rękopisu rady miasta Krakowa: rękopisy wawelski (BJ 168) oraz BJ 170a	41
I.2.3. Poszerzenie tekstu Weichbildu: rękopis BN 12607 oraz manuskrypt zagański	44
I.2.3.1. Problem zależności od rękopisu krakowskiego	47
I.2.3.2. Pochodzenie dodatków	49
I.2.3.3. Powód i okoliczności dołączenia ortyli	50
I.3. Rękopisy łacińskie i druk Jana Łaskiego	51
I.3.1. Rękopis gnieźnieński z Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie sygn. 104 (gnieźnieński, 1359 r.)	52

I.3.2.	Rękopis z Biblioteki Rosyjskiej Akademii Nauk w Petersburgu sygn. F 143 (1367–1368)	54
I.3.3.	Rękopis z Biblioteki Narodowej w Warszawie sygn. 12600 III (1421 r.)	55
I.3.4.	Rękopis z Biblioteki oo. Paulinów na Jasnej Górze sygn. II-3 (częstochowski, 1423 r.)	56
I.3.5.	Rękopis z Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Petersburgu Lat. Q II 157 (1427 r.)	57
I.3.6.	Rękopis z Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Kielcach (kielecki, 1429 r.)	58
I.3.7.	Rękopis z Biblioteki Narodowej w Warszawie sygn. 12607 III (pierwsza połowa XV w.)	58
I.3.8.	Rękopis z Biblioteki Opactwa Świętego Floriana w Austrii (floriański, 1453 r.)	59
I.3.9.	Rękopis z Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Kórniku sygn. 801 (Kodeks Działyńskich I, 1455 r.)	60
I.3.10.	Rękopis z Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Kórniku sygn. 800 (Kodeks Działyńskich IV, po 1472 r.)	62
I.3.11.	Rękopis z Archiwum Państwowego w Przemyśle sygn. AMPrzem. 428 (przemyska <i>Liber legum</i> , 1473–1474)	62
I.3.12.	Archiwum Państwowe w Poznaniu, Akta miasta Pleszew sygn. I/2 (przed 1483 r.)	64
I.3.13.	Rękopis z Zakładu im. Ossolińskich sygn. 832 (opatowski, 1488 r.)	65
I.3.14.	Rękopis z Biblioteki Jagiellońskiej sygn. 4405 (Żegoty Pauliego, druga połowa XV w.)	66
I.3.15.	Rękopis z Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego sygn. 5 (warszawski, druga połowa XV w.)	67
I.3.16.	Rękopis z Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego sygn. II Q 4 (żagański, XV w.)	67
I.3.17.	Rękopis z Biblioteki Uniwersyteckiej w Lipsku sygn. 951b (lipski, XV/XVI w.)	67
I.3.18.	Rękopis z Biblioteki Narodowej w Warszawie sygn. 3068 III (pocz. XVI w.)	68
I.3.19.	Rękopis z Biblioteki Narodowej sygn. BOZ 90 (1513 r.)	69
I.3.20.	Manuskrypt zaginiony: rękopis z Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie fonds Sanok nr 438 (sanocki, początek XVI w.)	70
I.3.21.	<i>Commune incliti</i> Jana Łaskiego (1506 r.)	70
I.4.	Podsumowanie	71

ROZDZIAŁ II. DYNAMIKA TEKSTU ŁACIŃSKIEGO: WERSJE SANDOMIERSKA

I KRAKOWSKA	75
II.1. Cechy formalne tekstów łacińskich	75
II.2. Różnice w obrębie tekstów łacińskich	79
II.2.1. Wyniki porównania tekstów łacińskich w świetle statystyki	79
II.2.2. Grupa I: Gn., F 143, BN 12600, Q II 157 (1), Q II 157 (1), BJ 4405, Przem., Plesz., BOZ	81

II.2.3.	Grupa II: BN 12607, Oss., II Q 4, Dział. IV, Warsz.	82
II.2.4.	Grupa III: rękopisy kompilowane AJG, Kiel., Flor., 951b i BN 3068	86
II.3.	Różnice w tekstach łacińskich a podstawa niemiecka	90
II.3.1.	Dobór tekstów i metoda porównania	90
II.3.2.	Typy różnic między tekstami	90
II.3.3.	Niezgodności między tekstami	92
II.3.3.1.	Różnice wspólne	92
II.3.3.2.	Odstępstwa indywidualne	95
II.4.	Grupa pierwsza: <i>versio Sandomiriensis</i>	97
II.4.1.	Złożona podstawa pierwotnego przekładu łacińskiego	97
II.4.2.	Cechy wersji sandomierskiej	99
II.4.3.	Odrębności w obrębie wersji sandomierskiej	101
II.5.	Grupa druga: <i>versio Cracoviensis</i>	103
II.5.1.	Zgodność z tekstem niemieckim	103
II.5.2.	Różnice w redakcji przepisów i terminologii	106
II.5.3.	Okoliczności powstania wersji krakowskiej	108
II.6.	Wariant wawelski wersji krakowskiej	110
II.6.1.	Liczne zmiany w obrębie wersji krakowskiej	110
II.6.2.	Skutki praktyczne zmian w Dział. IV	111
II.6.3.	Wariant wawelski	112
II.7.	Podsumowanie	113
	DODATEK: cechy charakterystyczne tekstów wersji sandomierskiej	115
A.	Niemal pełna zgodność z Gn.: Dział. I	115
B.	Zmiany nieliczne: BJ 4405	116
C.	Połowa tekstu, połowa odstępstw? Plesz.	116
D.	Weichbild z Przemyśla	117
E.	Pominięcia w późnym rękopisie BOZ	119
F.	Nie zawsze pozytywne skutki zmian: Q II 157 (1)	120
G.	Liczne skrócenia w BN 12600 i Q II 157 (2)	122

ROZDZIAŁ III. PRAKTYCZNE SKUTKI RÓŻNIC: OD RĘKOPISU KRAKOWSKIEGO DO STATUTU JANA ŁASKIEGO .....

III.1.	Weichbild w Statucie Jana Łaskiego	125
III.1.1.	Cechy formalne	125
III.1.2.	Źródła Weichbildu w Statucie	125
III.1.3.	Statut: zwieńczenie średniowiecznej ewolucji tekstu prawnego	130
III.2.	Miasto i jego mieszkańcy	132
III.2.1.	Rada miejska	132
III.2.2.	Uprawnienia sądownicze pozostałych organów władzy	134
III.2.3.	Mieszczanie i goście	135
III.3.	Przestępstwo i jego dowodzenie	135
III.3.1.	Początek	136
III.3.2.	Pomocnictwo	137
III.3.3.	Przebieg procesu	137
III.3.4.	Dowody	138
III.3.5.	<i>Recompensa, emenda, pena</i>	139

III.4. Rodzina i jej majątek	141
III.4.1. <i>Agnatus i cognatus</i>	141
III.4.2. Opieka	141
III.4.3. Wiano	142
III.4.4. Gerada, część obowiązkowa, hergewet	143
III.4.5. Zasady dziedziczenia	144
III.4.6. Darowizna na łożu śmierci	147
III.4.7. Prawo kaduka	147
III.4.8. Długi spadkowe	148
III.5. Dłużnik i wierzyciel	149
III.5.1. Dług i jego dowodzenie	149
III.5.2. Gość jako dłużnik lub wierzyciel	150
III.5.3. Sługa jako dłużnik lub wierzyciel	151
III.6. Podsumowanie	151
ROZDZIAŁ IV. HABENT SUA FATA LEGES: GLOSY, NOTATY, WSKAZÓWKI	153
IV.1. Rodzaje uzupełnień w tekstach łacińskich	153
IV.2. Korekty i uzupełnienia	154
IV.2.1. Korekty usterek wersji sandomierskiej	154
IV.2.2. Odesłania i regesty	155
IV.2.3. Zapożyczenia z wersji krakowskiej	156
IV.2.4. Dodatki autorskie	159
IV.2.5. Porównanie Weichbildu z prawem chełmińskim w Dział. IV	159
IV.3. Polskie tłumaczenia terminów prawnych	161
IV.4. <i>Regulae iuris</i>	162
IV.5. Glosy na wybranych egzemplarzach Statutu Łaskiego: żywotność średniowiecznej wersji Weichbildu	169
IV.5.1. Przykłady egzemplarzy z niewielką liczbą not	169
IV.5.2. Adaptacja Weichbildu do warunków polskich (Biblioteka Jagiellońska, St. Dr. Cim. 8002–8003)	170
IV.5.3. Odesłania i streszczenia (częściowo po 1535 r.; Biblioteka Jagiellońska, St. Dr. Cim. 8004–8005)	171
IV.5.4. Słowniczek terminów prawnych (po 1535 r.; Biblioteka Narodowa, SD sygn. 57)	172
IV.5.5. Glosy niemieckie, łacińskie i polskie (częściowo po 1559 r.; Biblioteka Jagiellońska, St. Dr. Cim. 8006–8007)	172
IV.6. Podsumowanie	174
ZAKOŃCZENIE	177
Weichbild wśród źródeł prawa sasko-magdeburgskiego	177
Zapotrzebowanie na teksty łacińskie	179
Prawo sasko-magdeburgskie w Polsce: ewolucja i adaptacja	180
Wersje i warianty w obrębie jednego układu	183
Kraków ośrodkiem reformy prawa miejskiego	187
Na drodze do wyłącznego tekstu urzędowego	188

ANEKS I. TABELA KONKORDANCYJNA ARTYKUŁÓW	191
ANEKS II. RÓŻNICE W TEKSTACH ŁACIŃSKICH WEICHBILDU	197
ANEKS III. ZGODNOŚĆ TEKSTÓW ŁACIŃSKICH W GN., BN 12607 I DZIAŁ. IV Z TEKSTAMI NIEMIECKIMI	271
ANEKS IV. EDYCJA WEICHBILDU Z RĘKOPISU GN.	315
SUMMARY. Municipal Magdeburg Law (<i>Ius municipale Magdeburgense</i>) in The Kingdom of Poland 14 th –Early 16 th Century: A Study in The Evolution and Adaptation of Law	355
WYKAZ TABEL I WYKRESÓW	363
BIBLIOGRAFIA	365

WYKAZ SKRÓTÓW

- 1261Wr. – Pouczenia Magdeburga dla Wrocławia z 1261 roku
1295Wr. – Pouczenia Magdeburga dla Wrocławia z 1295 roku
951b – rękopis Biblioteki Uniwersyteckiej Albertina w Lipsku, sygn. 951b
AJG – rękopis częstochowski przechowywany w Archiwum oo. Paulinów na Jasnej Górze, sygn. AJG II-2
BJ 168 – rękopis Sądu Wyższego Prawa Niemieckiego na Zamku Królewskim w Krakowie, przechowywany w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. BJ 168
BJ 169 – rękopis rady miasta Krakowa przechowywany w Bibliotece Jagiellońskiej o sygn. jak wyżej
BJ 170a – rękopis przechowywany w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. BJ 170a
BJ 170b – rękopis przechowywany w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. BJ 170b
BJ 399 – rękopis z Biblioteki Jagiellońskiej zawierający niesystematyczny zbiór oryli
BJ 4405 – tzw. rękopis Żegoty Pauliego, przechowywany w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. BJ 4405
BN 3068 – rękopis Biblioteki Narodowej o sygn. 3068 III
BN 12600 – rękopis Biblioteki Narodowej o sygn. 12600 III
BN 12607 – rękopis Biblioteki Narodowej o sygn. 12607 III
BOZ – rękopis Biblioteki Narodowej o sygn. BOZ 90
Commune incliti, zob. Statut
CPH – „Czasopismo Prawno-Historyczne”
D. – Digesta
Decreta I, II – Decreta iuris supremi Magdeburgensis castri Cracoviensis. Die Rechtssprüche des Oberhofs des deutschen Rechts auf der Burg zu Krakau, 1456–1481, wyd. L. Łysiak, K. Nehlsen-von Stryk, Frankfurt am Main 1995; *1481–1511*, wyd. L. Łysiak, K. Nehlsen-von Stryk, Frankfurt am Main 1997
Dział. I – kodeks Działyńskich I przechowywany w Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, sygn. 801
Dział. IV – kodeks Działyńskich IV przechowywany w Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, sygn. 800

- F 143 – rękopis Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt Petersburgu, sygn. F 143
- Flor. – rękopis floriański, niegdyś tyniecki, przechowywany w klasztorze św. Floriana w St. Florian koło Linzu w Austrii, sygn. 551/II
- Gn. – rękopis przechowywany w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie, sygn. 104
- II F 8 – rękopis wrocławski, zwany henrykowskim, przechowywany w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. II F 8
- II Q 3 – rękopis Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, zawierający Magdeburskie prawo ławnicze wydane przez Petera Labanda
- II Q 4 – rękopis żagański przechowywany w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. II Q 4
- JIM – Mikołaj Jaskier, *Iuris Municipalis Maideburgensis Liber vulgo Weichbild nuncupatur...*, Samosci MDCII
- JSSp. – Mikołaj Jaskier, *Iuris Provincialis quo Speculum Saxonum vulgo nuncupatur Libri tres...*, Samosci MDCII
- Kiel. – rękopis przechowywany w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Kielcach, sygn. RK 45/28
- kodeks Działyńskich I i IV, zob. Dział. I, Dział. IV
- MFr. – Magdeburger Fragen
- MPŁ – Magdeburskie prawo ławnicze
- NS – Z. Rymaszewski, *Nieznany spis prawa chełmińskiego z przełomu XIV–XV wieku*, Łódź 1993
- Oss. – rękopis Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. Oss. 832/II
- Przem. – tzw. *Liber legum*, księga praw, rękopis przechowywany w Archiwum Państwowym w Przemyślu, Akta Miasta Przemyśla, sygn. 428
- PS – Prawo starochełmińskie
- Q II 157 (1) – pierwszy w kolejności tekst Weichbildu w rękopisie o sygn. Lat. Q II 157 w Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu
- Q II 157 (2) – drugi w kolejności tekst Weichbildu w rękopisie o sygn. Lat. Q II 157 w Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu
- rękopis częstochowski, zob. AJG
- rękopis floriański, zob. Flor.
- rękopis henrykowski, zob. II F 8
- rękopis kielecki, zob. Kiel.
- rękopis krakowski, zob. BJ 169
- rękopis lipski, zob. 951b
- rękopis przemyski, zob. Przem.
- rękopis warszawski, zob. Warsz.
- rękopis wawelski, zob. BJ 168
- rękopis żagański, zob. II Q 4
- rękopis Żegoty Pauliego, zob. BJ 4405
- SSp – Zwierciadło saskie

Statut – *Commune incliti Poloniae regni privilegium constitutionum et indultuum publicitus decretorum approbatorumque*, Cracoviae 1506

SzIM – Paweł Szczerbic, *Ius Municipale, to jest prawo miejskie majdeburskie nowo z łacińskiego i z niemieckiego na polski język z pilnością i wiernie przełożone*, wyd. G.M. Kowalski, Kraków 2011 [Bibliotheca Iagellonica. Fontes et Studia, 20]

TUS – Traktat o ustroju sądów

Vulg. – wulgata Weichbildu

Warsz. – rękopis przechowywany w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, sygn. 5

ZRG GA – „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung”

WPROWADZENIE

POTRZEBA BADAŃ NAD WEICHBILDEM MAGDEBURSKIM

Ius municipale Magdeburgense, Liber primus iuris municipalis, Weichbild magdebur-ski, *das Sächsische Weichbildrecht* – liczne nazwy odnoszą się do jednego z najważ-niejszych średniowiecznych pomników prawnych stosowanych w miastach lokowa-nych na prawie magdeburskim na ziemiach polskich¹. Jest to bodaj jeden z ostatnich tak ważnych średniowiecznych aktów prawnych, któremu powojenna historiografia

---

¹ S. Kutrzeba uważał, że Weichbild był najważniejszym aktem prawa magdeburskiego w średniowiecznej praktyce miast polskich (S. Kutrzeba, *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. II, Lwów–Warszawa–Kraków [1926], s. 208). Z. Rymaszewski argumentował, że najwyższym autorytetem cieszył się Landrecht Zwierciadła saskiego (*Łacińskie teksty Landrechtu Zwierciadła Saskiego w Polsce. Versio Vratislaviensis, versio Sandomi-riensis, Łaski*, Łódź 1975, s. 6). Zob. rozważania w podrozdz. I.1, poświęconym zawartości Weichbildu mag-deburskiego. W literaturze niemieckiej na określenie średniowiecznych zbiorów prawa stosowany jest termin „Rechtsbuch”. Kompleksowo i w nowym ujęciu cechy średniowiecznych ksiąg prawnych podaje H. Lück, *Rechtsbücher als „private“ Rechtsaufzeichnungen?*, ZRG GA, 131 (2014), s. 432–433. Zob. także H. Kümper, *Sachsenrecht. Studien zur Geschichte des Sächsischen Landrechts in Mittelalter und früher Neuzeit*, Berlin 2007 [Schriften zur Rechtsgeschichte, 142], zwłaszcza rozdz. A.II *Die Quellen: Deutsche Rechtsbücher des Mit-telalters*, s. 16 i n. Pojęcie ksiąg prawa obecne jest także m.in. w historiografii czeskiej (zob. N. Fiedlerová, L. Šmídová Malárová, *The Earliest Law Books of the City of Brno and Their Relation to the Contemporary Legal Practice*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa”, 10/2 (2017), tam również wcześniejsza literatura), słowackiej (A. Švecová, *Die Stadtrechtsbücher in der mittelalterlichen Slowakei und Ungarn als Beispiel des eigenen Selbstbewusstseins im Rahmen der europäischen Rechtskultur*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa”, 9/3 (2016), s. 327–343) i węgierskiej (K. Gönczi, *Stadtbücher aus dem Königreich Ungarn im Spiegel der städtischen Schriftkultur – Überlegungen zum Stand der Forschung*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa”, 9/3 (2016), s. 313–326). W odniesieniu do monarchii późnopiastowskiej i jagiellońskiej w Polsce pojęcie „księga prawa” używane jest rzadziej, choć dedykowany Poznaniowi zbiór przepisów prawa jego wydawca W. Maisel opatrzył tym terminem (*Poznańska księga prawa magdeburskiego i miśnieńskiego*, wyd. W. Maisel, Wrocław 1964; zob. *idem*, *Die Quellen des deutschen Rechts im mittelalterlichen Posen* [w:] *Studien zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts in Deutschland und Polen*, red. D. Willoweit, W. Schich, Frankfurt am Main 1980, s. 116 [Rechtshistorische Reihe, 10]; D. Munzel, *Posener Rechtbuch* [w:] *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, wyd. 1, t. 3, Berlin 1984, szp. 1831–1832). Również pochodzący z Przemysła zbiór prawa magdeburskiego i kanonicznego opatrzony jest nazwą *Liber legum* (zob. A. Łosowska, *Kolekcja liber legum i jej miejsce w kulturze umysłowej późnośredniowiecznego Przemysła*, Warszawa–Przemysł 2007).

polska nie poświęciła studium monograficznego². Także dotychczasowe badania prowadzone za granicą w niewielkim zakresie dotyczą tekstów Weichbildu stosowanych na ziemiach polskich³ lub mają metrykę 150-letnią i w tym przypadku, mimo

² Jak dotąd najpełniej opisany został przez S. Kutrzebę (S. Kutrzeba, *Historia źródeł*, s. 208–211). Cenne uwagi przy okazji studiów nad Zwierciadłem saskim poświęcił Weichbildowi Z. Rymaszewski (*Łacińskie teksty Landrechtu Zwierciadła Saskiego w Polsce. Versio Vratislaviensis, passim*). Ponadto w artykule *Forum commune a forum liberum*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, 2 (1995), s. 76–91, korzystając z kilku rękopisów łacińskich i niemieckich trafnie prześledził genezę terminów *forum liberum* oraz *forum commune* w Statucie Łaskiego, korygując ustalenia Stanisława Estreichera („*Freimarkt*” i *Frymark*”, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne”, 25 (1929), s. 337 i n.). Zob. także E. Kałużniacki, *Die polnische Recension der Magdeburger Urtheile und die einschlägigen deutschen, lateinischen und czechischen Sammlungen*, „Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften”, 111 (1886), s. 156–160; S. Estreicher, *Nieznane teksty oryły magdeburskich* [w:] *Studia staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Brücknera*, Kraków 1928, s. 112–126. W trzech artykułach zaprezentowałem metodę pracy przez wskazanie typów analizowanych różnic (*Modyfikacje łacińskich tekstów Weichbildu magdeburskiego a ewolucja prawa w średniowiecznych miastach polskich. Uwagi wstępne*, „Acta Iuridico-Historica Pilsnensia” 2012–2013 (druk: 2014; red. V. Knoll), s. 137–152), potrzebę badań nad skutkami zmian tekstu prawnego w praktyce prawnej (*Die Modifizierung des Erb- und Familienrechts im Magdeburger Weichbildrecht (Einführung zum Thema)* [w:] *Judiciary and Society between Privacy and Publicity, 8th Conference on Legal History in the Baltic Area*, red. D. Janicka, Toruń 2016, s. 329–343) oraz wykorzystanie glos użytkowników w studiach nad stosowaniem Weichbildu w praktyce prawnej (*Weichbild magdeburski w rękopisie Biblioteki Jagiellońskiej nr 4405 [w:] Nil nisi veritas. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu*, red. M. Głuszak, D. Wiśniewska-Józwiak, Łódź 2016, s. 147–159). Cenne uwagi znalazły się również we wstępie do edycji polskiego przekładu Weichbildu Pawła Szczerbica, wydanego przez G.M. Kowalskiego: Paweł Szczerbic, *Ius Municipale, to jest prawo miejskie magdeburskie nowo z łacińskiego i z niemieckiego na polski język z pilnością i wiernie przełożone*, wyd. G.M. Kowalski, Kraków 2011, s. XII–XX [Bibliotheca Iagellonica. Fontes et Studia, 20]. Szczegółowo do ustaleń w literaturze odnoszę się w rozdziale I. Przegląd stanu badań nad prawem magdeburskim w Polsce zob. D. Janicka, *Wkład polskich historyków prawa w badania nad prawem magdeburskim w XX w. (1945–2010)*, „Studia Iuridica Toruniensia”, 11 (2012), s. 46–75; *eadem*, *Neuere Rechtsgeschichte in Polen in den Jahren 2002–2014*, „Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte”, 37 (2015), s. 130–142.

³ Obecność Weichbildu w miastach polskich omówiona została przez W. Carlsa (*Rechtsquellen Sächsisch-magdeburgischen Rechts* [w:] I. Bily, W. Carls, K. Gönczi, *Sächsisch-magdeburgisches Recht in Polen. Untersuchungen zur Geschichte des Rechts und seiner Sprache*, Berlin 2011, s. 86–88 [IVS SAXONICO-MAIDEBVRGENSE IN ORIENTE, 2]). Nie sposób nie wspomnieć o cennym i wciąż uzupełnianym katalogu rękopisów prawa niemieckiego U.-D. Oppitza, zob. w szczególności U.-D. Oppitz, *Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters*, Bd. I, Köln–Wien 1990, s. 47–48 oraz dalsze uzupełnienia autora w: *Ergänzungen zu „Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters und ihre Handschriften”*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanische Abteilung” [dalej: ZRG GA], 128 (2011), s. 452. Uzupełnienia nie dotyczące Weichbildu w układzie śląsko-małopolskim: ZRG GA, 120 (2004), s. 371–375; ZRG GA, 131 (2014), s. 400–417; ZRG GA, 132 (2015), s. 463–478; ZRG GA, 133 (2016), s. 484–487. Podstawowe informacje o Weichbildzie w tzw. układzie Konrada z Opolą, przekładzie Konrada z Sandomierza oraz o starodrukach Jana Łaskiego, Mikołaja Jaskiera i Pawła Szczerbica znalazły się w haśle P. Johanka *Magdeburger Rechtsbücher* [w:] *Verfasserlexikon. Die deutsche Literatur des Mittelalters*, red. K. Ruh, G. Keil et al., tom dodatkowy XI, wyd. 2, 2004, szp. 950–953; R. Schmidt-Wiegand, *Weichbild* [w:] *Handwörterbuch des Rechtsgeschichte*, Bd. 15, 1998, szp. 1209–1212. Zob. także hasło z repertorium „Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters”: *Weichbildrecht, Das Sächsische* (http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_04593.html, dostęp: 8.07.2017). W tym ostatnim jednak nietrafnie wskazano, że teksty wydane przez J.F. Ludovicia (*Das Sächsische Weichbild in der lateinischen und jetzo gebräuchlichen hochdeutschen Sprache aus alten bewährten Codicibus...*, Halle 1721) oraz przez A. Danielsa i F. Grubena (*Das Saeschsische Weichbildrecht. Ius municipale Saxonum. Erster Band. Mit Weltchronik und Weichbildrecht in XXXVI mit Glosse*, Berlin 1858) to wersja Konrada z Sandomierza, gdy tymczasem jest to wulgata. Zagadnienie wykorzystania oryły magdeburskich w glosie do Weichbildu podjął G. Buchda (*Enthält die Glosse zum sächsischen Weichbild echte Schöffensprüche?* [w:] *Festschrift Heinrich Demelius zum 80. Geburtstag. Erlebtes Recht in Geschichte und Gegenwart*, wyd. G. Frotz, Wien 1973, s. 25–50). Komplek-

że cenne, nie dają odpowiedzi na liczne pytania⁴. Nierzadko jednak zwracano uwagę na znaczenie Weichbildu w rozprzestrzenianiu się prawa magdeburgskiego⁵ i był on

---

sowe uwagi nad wulgatą przedstawiła z kolei R. Schelling (*Magdeburger Schöffensprüche und Magdeburger Weichbildrecht in urkundlicher und handschriftlicher Überlieferung* [w:] *Hanse, Städte, Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500. Ausstellung Kulturhistorisches Museum Magdeburg 28. Mai bis 26. August 1996. Braunschweigisches Landesmuseum. Ausstellungszentrum Hinter Aegidien 17. September bis 1. Dezember 1996* [Magdeburger Museumsschriften, 4/1], Bd. 1, red. M. Puhle, Magdeburg 1996, s. 118–128. Także: H. Kümper, *Sachsenrecht*, s. 395–397.

- ⁴ Zob. E.T. Gaupp, *Das alte Magdeburgische und Hallische Recht. Ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte*, Breslau 1826 (przedruk: Aalen 1966), s. 119–156; P. Laband, *Magdeburger Rechtsquellen. Zum akademischen Gebrauch herausgegeben*, Königsberg 1869 (przedruk: Aalen 1967), zwłaszcza s. 96–100; *idem*, *Eine bisher unbekannte Rechtshandschrift*, ZRG, 11 (1873), s. 44–52; F. Bischoff, *Beiträge zur Geschichte des Magdeburgerrechts*, „Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe”, 50/4 (1865), s. 333–370; *idem*, *Über einen deutschen Rechtscodex der Krakauer Universitäts-Bibliothek*, „Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe”, 48/1–2 (1864), s. 269–297; C.G. Homeyer, *Die Extravaganten des Sachsenspiegels*, Berlin 1861, zwłaszcza s. 238–239, 251–259; *idem*, *Die deutschen Rechtsbücher des Mittelalters und ihre Handschriften*, nowe oprac. C. Borchling, K.A. Eckhardt, J. von Gierke, Weimar 1931–1934, s. *31–*33.
- ⁵ W. Carls, *Überlieferungsgeschichtliche Beobachtungen zum Verhältnis von Schwabenspiegel und Sächsisch-magdeburgischem Recht* [w:] *Swabenspiegel-Forschung im Donaugebiet. Konferenzbeiträge in Szeged zum mittelalterlichen Rechtstransfer deutscher Spiegel*, red. E. Balogh, Berlin–Boston 2015, s. 130 [Ivs Saxonico-Maideburgense In Oriente, 4]; K. Gönczi, *Städte des Magdeburger Rechts in Osteuropa* [w:] *Städtische Räume im Mittelalter*, red. S. Ehrich, J. Oberste, Regensburg 2009, s. 185–186; J. Karpavicienė, *Das sächsisch-magdeburgische Recht in den Kleinstädten Litauens* [w:] *Grundlagen für ein neues Europa. Das Magdeburger und Lübecker Recht in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, red. H. Lück, M. Puhle, A. Ranft, Köln–Weimar–Wien 2009, s. 102–103; M. Kobilec’kij, *Magdeburz’ke pravo v Ukraïni*, L’viv 2008, s. 72; R. Lieberwirth, *Eike von Repchow und der Sachsenspiegel*, Berlin 1982, s. 43–46; R. Lieberwirth, *Einführung oder Rezeption? Mittelalterlich deutsches Recht in slawischen Herrschaftsgebieten. Das Beispiel: Polen* [w:] *Rechts- und Sprachtransfer in Mittel- und Osteuropa. Sachsenspiegel und Magdeburger Recht. Internationale und interdisziplinäre Konferenz in Leipzig vom 31. Oktober bis 2. November 2003*, red. E. Eichler, H. Lück, W. Carls, Berlin 2008, s. 171, 176 [Ivs Saxonico-Maideburgense in Oriente, 1]; H. Lück, *Über den Sachsenspiegel. Entstehung, Inhalt und Wirkung des Rechtsbuches*, mit einem Beitrag zu den Grafen von Falkenstein im Mittelalter von J. Shymalla, Halle an der Saale 1999, s. 70; H. Lück, *Die Verbreitung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts in Osteuropa* [w:] *Der sassen speyghel. Sachsenspiegel – Recht – Alltag*, Bd. 2: *Aus dem Leben gegriffen – ein Rechtsbuch spiegelt seine Zeit. Beiträge u. Katalog zur Ausstellung ‘Aus dem Leben gegriffen – ein Rechtsbuch spiegelt seine Zeit*, red. M. Fansa, wyd. 2, Oldenburg 1996, s. 43–44 [Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland, 10]; H. Lück, *Sachsenspiegel und Magdeburger Recht. Europäische Dimensionen zweier mitteldeutscher Rechtsquellen*, Hamburg 1998, s. 30, 37, 45, 48–49 [Adiuvat in itinere, 5]; H. Lück, *Wirkungen des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts in Ostmitteleuropa* [w:] *Legal Transitions. Development of Law in Formerly Socialist States and the Challenges of the European Union/Rechtsentwicklung in den ehemaligen sozialistischen Staaten und die Herausforderung der Europäischen Union*, red. E. Balogh, A. Hegedűs, P. Mezei, Z. Szomora, J.S. Traser, Szeged 2007, s. 276 [A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára, 17]; H. Lück, *Prawo magdeburgskie jako czynnik identyfikacji europejskiej rodziny miast* [w:] *Europejskie miasta prawa magdeburgskiego: tradycja, dziedzictwo, identyfikacja. Sesja komparatystyczna* Kraków, 13–15 października 2006. *Materiały konferencyjne*, red. A. Biedrzycka, A. Kutylak-Hapanowicz, Kraków 2007, s. 48; H. Lück, *Das sächsisch-magdeburgische Recht als kulturelles Bindeglied zwischen den Rechtsordnungen Ost- und Mitteleuropa* [w:] *Rechts- und Sprachtransfer in Mittel- und Osteuropa. Sachsenspiegel und Magdeburger Recht. Internationale und interdisziplinäre Konferenz in Leipzig vom 31. Oktober bis 2. November 2003*, red. E. Eichler, H. Lück, W. Carls, Berlin 2008, s. 12 [Ivs SAXONICO-MAIDEBURGENSE IN ORIENTE, 1]; H. Lück, *Zur Verbreitung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts in den baltischen Ländern* [w:] *Baltische-europäische Rechtsgeschichte und Lexikographie*, Hg. U. Kronauer, Th. Taterka, Heidelberg 2009, s. 28–29; H. Lück, *Sachsenspiegel und Magdeburger Recht. Grundlagen für Europa*, „Denkströme. Journal der Sächsischen Akademie der Wissenschaften

wykorzystywany w szczegółowych monografiach, lecz wyłącznie w wersji wulgaty i tekstów do niej zbliżonych⁶.

Niezadowolający stan wiedzy o Weichbildzie skłania zatem do podjęcia szczegółowych studiów. Głównym przedmiotem badań jest 21 tekstów łacińskich. Pominięcie rękopisów niemieckich było oczywiście niemożliwe, skoro tekst łaciński był od nich zależny, ale to Weichbild łaciński stanowi główny przedmiot badania, on także odgrywał zasadniczą rolę w praktyce, czego dowodzi niewielka liczba zachowanych tekstów niemieckich – zaledwie cztery zawierające pełny tekst układu śląsko-małopolskiego, zwanego dotychczas układem Konrada z Opola.

Oprócz odpowiedzi na liczne pytania o charakterze źródłoznawczym, precyzyjna analiza porównawcza zachowanych tekstów łacińskich skłania także do rozstrzygnięcia dalszych kwestii, nie zawsze podejmowanych w studiach źródłoznawczych nad pomnikami dawnego prawa: jakie skutki dla praktyki prawnej pociągał za sobą faktyczny brak standaryzacji tekstu normatywnego? Jakie były przyczyny głębokich różnic analizowanych tekstów? Jakie znaczenie dla zmian w kulturze prawnej⁷ miało utrwalenie aktów normatywnych w formie tekstu drukowanego?

---

zu Leipzig”, 4 (2010), s. 81–104 (http://www.denkstroeme.de/heft-4/s_81-104_lueck, dostęp: 8.07.2017); *idem*, *Die Anfänge des Magdeburger Stadtrechts und seine Verbreitung in Europa. Strukturen, Mechanismen, Dimensionen*, „Sachsen und Anhalt” 27 (2015), s. 194; *idem*, *Aspects of the Transfer of the Saxon-Magdeburg Law to Central and Eastern Europe*, „Rechtsgeschichte – Legal History”, 22 (2014), s. 84; C. Schott, *Magdeburger Recht und Sachsenspiegel – Stadtrecht und Landrecht [w:] Das Bürger Landrecht und sein rechtshistorisches Umfeld. Zur Geschichte der Landrechte und ihrer Symbolik im Mittelalter von Rügen bis Niederösterreich*, red. D. Pötschke, G. Lingelbach, B. Feicke, współprac. U.-D. Oppitz, Berlin 2014, s. 145.

⁶ Tytułem przykładu z nowszych monografii zob.: L. Meuten, *Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts. Ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts*, Frankfurt am Main 2000; M. Obladen, *Magdeburger Recht auf der Burg zu Krakau: Die güterrechtliche Absicherung der Ehefrau in der Spruchpraxis des Krakauer Oberhofs*, Berlin 2005; J. Pacyna, *Mittelalterliche Judenrechte. Norm und Anwendung im Magdeburger Rechtskreis (1250–1400)*, Halle (Saale) 2015, rozdział III.2.2. N. Ivanusa, podejmując temat sytuacji prawnej kobiet w miastach małopolskich, korzystała z XVI-wiecznych wydań Weichbildu (Mikołaja Jaskiera oraz Pawła Szerbica). Zob. *eadem*, *Frauen im Sächsisch-Magdeburgischen Recht. Die Rechtspraxis in kleinpolnischen Städten im 16. Jahrhundert*, Marburg 2017 [Studien zur Ostmitteleuropaforschung, 38].

⁷ Pod pojęciem kultury prawnej rozumiem zespół indywidualnych i zbiorowych postaw wobec prawa (K. Pałeczki, *O użyteczności pojęcia kultura prawna*, „Państwo i Prawo”, 2 (1974), s. 73–74; por. A. Podgórecki, *Prestiż prawa*, Warszawa 1966, s. 180: „Ow ogół nawyków i wartości związanych z akceptacją, oceną, krytyką i realizacją obowiązującego systemu prawnego można określić jako ogólną kulturę prawną danego społeczeństwa”). Zob. przegląd zagadnień związanych z tym pojęciem: M. Stępień, *Kultura prawna [w:] Leksykon socjologii prawa*, red. A. Kociołek-Pęksa, M. Stępień, Warszawa 2013, s. 120–124 oraz A. Kociołek-Pęksa, W. Pęksa, *Between History and Sociology – Remarks on Differences in Perceiving “Legal Culture” as a Subject of Interest by Various Disciplines of Jurisprudence, Particularly Sociology of Law and the Disciplines of the History of Law*, „The Lawyer Quarterly”, 4 (2016), s. 209–225 (tam także literatura przedmiotu). W aspekcie historycznym zob. rozważania S. Estreichera (*Kultura prawnicza w Polsce XVI wieku*, Kraków 1931), S. Grodzkiego (*Z dziejów staropolskiej kultury prawnej*, Kraków 2004) oraz W. Uruszczaka (*Historia państwa i prawa polskiego*, t. I: 966–1795, Warszawa 2010, s. 185–186).

ŹRÓDŁA A PERIODYZACJA BADAŃ NAD PRAWEM MIEJSKIM

Dzieje prawa miejskiego w dawnej Polsce można podzielić na dwa okresy, których płynną granicą jest połowa wieku XVI. Polskojęzyczna literatura prawnicza, począwszy od dzieł Bartłomieja Groickiego, rozpowszechniła przepisy prawa sasko-magdeburgskiego w redakcji Mikołaja Jaskiera⁸. Polonizację prawa miejskiego umocniły druki Pawła Szczerbica. W wieku XVI, a na pewno po roku 1535 (wówczas Mikołaj Jaskier wydał zaopatrzone w głosę *Zwierciadło saskie* i *Weichbild magdeburgski*), w zakresie źródeł prawa nastąpiła zmiana, która stopniowo zaczęła oddziaływać na praktykę jego stosowania. Jednocześnie średniowieczne pomniki prawa sasko-magdeburgskiego traciły na znaczeniu, a to w związku z przemianami społecznymi i gospodarczymi. Paradoksalnie wraz z dostarczeniem licznych kopii ujednoliconego tekstu, co gwarantował druk, rosło zapotrzebowanie na inne źródła prawa niż *Weichbild* i *Zwierciadło saskie*. Sukces podręczników Bartłomieja Groickiego wynikał zatem nie tylko z ich przejrzystości i wykorzystania polszczyzny. Przecież układ abecadłowy zagadnień prawa sasko-magdeburgskiego opracowany został przez Pawła Szczerbica także w języku polskim, a jednak nie zdobył takiej popularności i uznania, co wielokrotnie wznowiane dzieła Bartłomieja Groickiego. Na sukces tego ostatniego złożyły się między innymi uwzględnienie reformujących prawo sasko-magdeburgskie wilkierzy krakowskich i prawodawstwa królewskiego oraz adaptacja *Constitutio criminalis Carolina*, zapewne w większym stopniu spełniającej oczekiwania w zakresie regulacji procesu kryminalnego niż przepisy *Zwierciadła saskiego* i *Weichbildu*, w sferze dowodowej opierające się głównie na pojedynku sądowym i przysiędze⁹. W XVI wieku nastąpiła zatem istotna zmiana w miejskiej kulturze prawnej, co wielostronnie dowodził Stanisław Estreicher¹⁰. Tymczasem okres wcześniejszy cechują przede wszystkim: rękopiśmienny przekaz źródeł prawa, brak lub niewielki zakres polszczyzny w księgach sądowych, stosowanie licznych kompilacji przepisów prawa sasko-magdeburgskiego. Pod względem chronologicznym właśnie on jest przedmiotem niniejszych studiów, które nie kończą się jednak wraz z wydaniem *Commune inciliti* przez Jana Łaskiego. Lata 1506–1535 to czas przejścia od źródeł wyłącznie rękopiśmiennych do prawa w wersji drukowanej. Tym samym terminem *ad quem* niniejszych rozważań będzie data edycji *Weichbildu* dokonana przez Mikołaja Jaskiera, choć wydanie to wymaga

⁸ Z. Rymaszewski stosuje termin „redakcja”, a nie „wersja”, ten ostatni rezerwując dla przekładu. W przypadku *Zwierciadła saskiego* stwierdził on, że nie jest to nowy przekład, lecz Mikołaj Jaskier zbudował nowy tekst, opierając się na wydaniu lipskim z 1528 r., rękopisach wersji wrocławskiej oraz *Commune inciliti* Jana Łaskiego (*versio Vulgata* redakcji Jaskiera). Zob. Z. Rymaszewski, *Łacińskie teksty Landrehtu Zwierciadła Saskiego w Polsce. Jaskier – tekst główny i noty marginesowe*, Łódź 1985, s. 25, 33, 217–218. Zob. także H. Lück, *Jaskier Mikołaj [w:] Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, Bd. 2, wyd. 2, Berlin 2012, szp. 1355–1356.

⁹ Zob. L. Dargun, *O źródłach prawa miast polskich w wieku szesnastym. II. O źródłach porządku sądowego spraw miejskich Prawa Magdeburgskiego przez Bartłomieja Groickiego*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny”, 25 (1891), s. 120–156. Ustalenia dotyczące prawa dowodowego w miejskim procesie kryminalnym zob. zwłaszcza: M. Mikołajczyk, *Proces kryminalny w miastach Małopolski XVI–XVIII wieku*, Katowice 2013 [Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, 2979], zwłaszcza rozdz. VI–XI.

¹⁰ S. Estreicher, *Kultura prawnicza, passim*.

odrębnego opracowania monograficznego. Zasadność odłożenia refleksji nad *Ius municipale Magdeburgense* w wersji Mikołaja Jaskiera do odrębnego studium uzasadnione jest tym, że opierał się on na wulgacie Weichbildu stosowanej w Niemczech, czyli na układzie znacznie różniącym się od średniowiecznych tekstów z terenu Królestwa Polskiego. Ponadto w edycji Mikołaja Jaskiera znalazł się przekład glosy nieobecnej w średniowiecznych tekstach łacińskich w Polsce.

PUŁAPKI POZYTYWIZMU PRAWNEGO, CZYLI O NARZĘDZIACH BADANIA PRAWA W PRZESZŁOŚCI

W badaniach nad rękopiśmiennymi tekstami prawnymi, których nieodzowny etap stanowi skrupulatne porównanie i wyjaśnienie zaobserwowanych różnic, istotną kwestią jest wskazanie potencjalnego wpływu modyfikacji na praktykę oraz wyjaśnienie motywów leżących u podstaw tych zmian. I tutaj pojawiają się liczne trudności. Nie zawsze można rozstrzygnąć, które różnice polegające na opuszczeniu fragmentu tekstu były zamierzone, a które wynikały wyłącznie z nieuwagi kopisty. Ponadto uzasadnione wątpliwości może budzić egzegeza tekstu średniowiecznego narzędziami wykładni gramatycznej współczesnego prawoznawstwa. Czy wszystkie różnice wprowadzane do tekstów, w opinii współczesnego badacza zmieniające regulacje, rzeczywiście traktowano w przeszłości jako zmiany regulacji? A może istotny był ogólny cel instytucji prawnej, stały mimo licznych, aczkolwiek drobnych zmian? Odpowiedź na te pytania wcale nie jest oczywista. Nie można wykluczyć, że już absolwenci na poziomie *trivium* (retoryka, gramatyka, dialektyka)¹¹ dostrzegali różnicę między *non plus quam tres solidos* oraz *minus quam tres solidos*, występującą w tekstach Weichbildu. Wielu odpowiedzialnych za wymiar sprawiedliwości w miastach uważało zapewne, iż chodziło po prostu o to, że jeśli przedmiot nocnej kradzieży był niewiele warty, sprawcę karano na skórze i włosach, gdy zaś był kosztowny – na gardle. U progu analiz warto wyzbyć się zatem przekonania, że każda napotkana różnica prowadziła do istotnych zmian praktycznych. Nie zwalnia to jednak ze skrupulatnego zestawienia modyfikacji, które mogły wpływać na rozumienie przepisu. Jak i czy w ogóle taki przepis był wykorzystywany w praktyce, jest oczywiście pytaniem istotnym, lecz nie da się na nie odpowiedzieć bez punktu odniesienia, czyli brzmienia owego przepisu podlegającego nieustannym zmianom. O ile zatem średniowieczne prawo bywa ujmowane jako zjawisko „o nieobiektywnej treści”, bo ustalanej dopiero w postępowaniu sądowym, podczas którego zakres zastosowania przepisów zależy od okoliczności albo od możliwości realizacji celu nadrzędnego (w sprawach karnych – zapewnienia spokoju społecznego)¹² – o tyle

¹¹ Zob. M. Kramperowa, W. Maisel, *Księgozbiory mieszczan poznańskich drugiej połowy XVI w.*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, 11/1 (1960), s. 257–259.

¹² Zob. przegląd dyskusji w zakresie rozumienia istoty prawa w średniowieczu: J. Pacyna, *Mittelalterliche Judenrechte*, s. 16–21.

w przypadku podejmowanych tu badań chodzi o nieprzestrzeganie litery prawa już na etapie kopiowania rękopisu.

Problem zachowania zgodności tekstu podstawowego i kopiowanego był w średniowiecznej kulturze słowa pisanego fundamentalny, dotyczył przecież nie tylko tekstów prawnych, ale przede wszystkim tekstu o najwyższym autorytecie, czyli Biblii, oraz rozpraw teologicznych i filozoficznych¹³. W przypadku aktów prawnych omawiane zjawisko różności tekstów mogłaby oddać paremia *habent sua fata leges*, gdzie owe *fata* dotyczą przepisów po ich powstaniu, w jakikolwiek sposób byłyby one ustanowione i ustalone – czy to przez spisanie prawa zwyczajowego, czy to na skutek wydania aktu normatywnego przez właściwą władzę. O ile jednak treść wydrukowanej już książki nie może ulec zmianie (tak jak w pozytywistycznym systemie kontynentalnym nie jest możliwa zmiana prawa poza określonymi procedurami), o tyle utrwalony w rękopisie akt normatywny ulegał nieustannym modyfikacjom, za które nie zawsze była odpowiedzialna władza kompetentna do stanowienia prawa¹⁴. Kopowanie rękopisów, nanoszenie poprawek do tekstu już istniejącego, tworzenie wersji synkretycznych oraz inicjatywy mające na celu dokonanie przekładu aktu prawnego na inny język pociągały za sobą liczne i nieustanne modyfikacje, tak oczywiste w okresie dużego znaczenia prawa zwyczajowego. Rzecz jednak w tym, że funkcją tekstu normatywnego jest jego oddziaływanie na rzeczywistość, co sprawiało, że owe zmiany wywoływały skutki w sferze obowiązywania i stosowania prawa. O ile zatem w systemie pozytywistycznym modelowy kierunek prowadzi od ustanowienia prawa, którego następstwem jest obowiązywanie, do jego stosowania, o tyle w dobie prawa w rękopisie zmodyfikowany tekst był wykorzystywany w praktyce, a skoro tak, to utrwalone w nim przepisy obowiązywały, naniesione modyfikacje uzyskiwały zatem status prawa.

W historii prawa, nie tylko państwowego, ale także kościelnego, jednym z często pojawiających się wątków jest problem jego jednolitości. Owo *basso continuo* dziejów porządków prawnych świetnie widać zwłaszcza w przypadku Kościoła katolickiego, w obrębie którego zabiegi o zachowanie jednolitości doktryny teologicznej były równoległe ze staraniami o zachowanie jednolitego prawa. Nie bez powodu w periodyzacji dziejów prawa kanonicznego niektórzy badacze pierwszy okres w jego dziejach kończą dopiero na Dekrecie Gracjana, kompilacji mającej na celu uzgodnienie sprzecznych przepisów, narosłych w okresie faktycznej decentralizacji Kościoła zachodniego

¹³ Z nowszych opracowań dotyczących tego zagadnienia zob. zbiór tekstów zebranych w t. 16 „The Medieval Translator”, zatytułowanym: *Translation and Authority – Authorities in Translation* (red. P. De Leemans, M. Goyens, Brepols 2017). Jeden z autorów – I. Fillipov – zwrócił uwagę na problem użycia terminów prawnych *proprietas* oraz *possessio* w łacińskich przekładach Biblii (*Vulgate Versus vetus Latina: The Choices of Caesarius of Arles*, s. 324–327). Wprowadzenie do tego obszernego zagadnienia zob. *Selected Texts Disseminated Internationally through Translation: The Bible [w:] Translation. An International Encyclopedia of Translation Studies*, vol. 3, red. H. Kittel, A.P. Frank, N. Freiner, Th. Hermans, W. Koller, J. Lambert, F. Paul, Berlin–Boston 2011, s. 2340–2408.

¹⁴ Nie oznacza to jednak, że można mówić o „prywatnych” księgach prawa, lecz o „indywidualnych”. Zob. H. Lück, *Rechtsbücher als „private” Rechtsaufzeichnungen?*, s. 432–433.

w drugiej połowie I tysiąclecia po Chrystusie¹⁵. Zapewnienie jednolitego prawa wymagało nie tylko zapanowania nad partykularyzmem terytorialnym. Równie ważne było ustalenie autentycznego tekstu prawnego oraz zapewnienie jego wyłącznego stosowania. Stało się to możliwe dopiero po wynalezieniu druku, gwarantującego standaryzację kopii tekstu (wydanie *Corpus Iuris Canonici*)¹⁶. Zastąpienie rękopisu przez druk i tym samym uniemożliwienie wprowadzania nieformalnych zmian w prawie nie było wydarzeniem jednorazowym, lecz procesem, zachodzącym również w Królestwie Polskim. Przyczyny współistnienia różnych „warstw czasu”, by posłużyć się pojęciem Reinharda Koselecka¹⁷, przechodzenia z „prawa w rękopisie” do „prawa wydrukowanego” wymagają bliższego oglądu. A zatem obok tak dobrze znanych par terminów: prawo zwyczajowe/prawo stanowione, prawo niespisane/prawo spisane¹⁸, konieczne jest rozważenie trzeciej dychotomii: prawo w rękopisie/prawo wydrukowane.

W POSZUKIWANIU METODY

Studia nad Weichbildem zostały podjęte ponad 40 lat po wydaniu monografii Profesora Zygfryda Rymaszewskiego, poświęconej Zwierciadłu saskiemu. Jego pionierska dla poznania tekstów łacińskich Zwierciadła książka jest wynikiem tytanicznej pracy, a solidność i rzetelność przeprowadzonych przez Autora porównań wzbudza uzasadniony podziw i uznanie. Zadane przez niego podstawowe pytania badawcze brzmiały: 1) w jakim stopniu przekład łaciński Zwierciadła saskiego wersji wrocławskiej oraz dwóch redakcji wersji sandomierskiej był zgodny z tekstem niemieckim?; 2) jakimi cechami odznacza się Zwierciadło saskie w Statucie Jana Łaskiego? By odpowiedzieć na pierwsze,

¹⁵ Dekret Gracjana powstał także w dwóch etapach, sam Gracjan był autorem wcześniejszej wersji. Stanowisko to podziela A. Winroth, powracając do idei przedstawionej 60 lat temu przez A. Vetulaniego. Zob. A. Winroth, *The Making of Gratians's Decretum*, Cambridge University Press, 2000, s. 12–14, 193, 195; A. Vetulani, *Nouvelles vues sur le Décret de Gratien* [w:] *La Pologne au Xe Congrès international des sciences historiques à Rome*, Warszawa 1955, s. 96, 100–101 (reprint: Variorum, Aldershot 1990, red. W. Uruszczak).

¹⁶ Warto jednak zaznaczyć, że wynalezienie druku generowało inne problemy. Należały do nich choćby arbitralne zmiany w tekście, wprowadzane przez drukarzy, przykładowo skrócenia tekstu celem zaoszczędzenia miejsca (zob. A.M. Hespanha, *Form and Content in Early Modern Legal Books Bridging the Gap between Material Bibliography and the History of Legal Thought*, „Rechtsgeschichte”, 12 (2008), s. 12–50, zwłaszcza s. 19–21, 48–49). Z tego powodu tak istotna była kontrola nad oficynami wydającymi oficjalne akty prawne (zob. M. Cytowska, *Bibliografia druków urzędowych XVI wieku*, Wrocław 1961, *passim*). Warto zacytować dłuższy fragment z książki M. Cytowskiej, w którym autorka wspomina o kolejnych problemach związanych z zachowaniem jednolitości tekstu drukowanego: „[...] w egzemplarzach pierwodruków rozprowadzanych drogą służbową przez kancelarię królewską znajdujemy, i to czasem dość liczne, poprawki rękopiśmienne. Wszystkie one zostają uwzględnione i wprowadzone do tekstu następných przedruków, co świadczy, iż drukarz składając drugie wydanie danej uchwały, posługiwał się jako wzorem egzemplarzem z korektą kancelarii” (*ibidem*, s. 15). Problem interpretacji i dostosowywania tekstu z rękopisu do wersji drukowanej omawia J. Boffey (*Banking on Translation: English Printers and Continental Texts* [w:] *In principio fuit interpres*, red. A. Petrina, Brepols, 2013, zwłaszcza s. 328–329 [„The Medieval Translator” 15]).

¹⁷ R. Koseleck, *Warstwy czasu* [w:] *idem, Warstwy czasu. Studia z metahistorii*, przeł. K. Krzemieniowa, J. Merrecki, Warszawa 2012, s. 16.

¹⁸ Zob. H. Coing, *Europaisches Provatrecht*, Bd. I: *Alteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*, München 1985, s. 86.

zestawił po dwa teksty reprezentatywne dla wersji wrocławskiej i dwóch redakcji wersji sandomierskiej z edycją *Zwierciadła saskiego* Karla A. Eckhardta w *Monumenta Germaniae Historica*. Wnioski dotyczące Statutu opracował, korzystając również z tych wyselekcjonowanych rękopisów. Uzyskane wyniki nie zawsze przyjmowano z pełną aprobatą. Josef J. Menzel podnosił, że niewykorzystanie wszystkich tekstów było niewłaściwym rozwiązaniem¹⁹. Stwierdził, że uzyskane wyniki porównań rękopisów łacińskich z tekstem K.A. Eckhardta nie ujawniają rzeczywistej skali zmian dokonanych przez tłumaczy, ponieważ opierali się oni na zupełnie innych tekstach niemieckich. Ale zarzuty J.J. Menzla powinny być analizowane równolegle z precyzyjną lekturą monografii Z. Rymaszewskiego. Jakkolwiek rzeczywiście punktem odniesienia w pracy łódzkiego uczonego była edycja K.A. Eckhardta, to w książce znajdują się także liczne odniesienia do tekstu niemieckiego w rękopisach henrykowski i krakowski. W szczególności zostały uwzględnione dodatki występujące w tych tekstach, obecne także w przekładzie łacińskim. Konkluzją jego studiów jest również potwierdzenie obserwacji Carla G. Homeyera, że tekst *Zwierciadła saskiego* w tych rękopisach jest bardzo bliski podstawie przekładu zarówno dla wersji wrocławskiej, jak i sandomierskiej²⁰.

W niniejszej książce przyjęto poniższą metodę. Nie dysponujemy wydaniem Weichbildu niemieckiego w wersji stosowanej w Królestwie Polskim. Jedyne dostępne wersje drukowane to starodruki i XIX-wieczne wydania wulgaty oraz edycje źródeł wchodzących w skład Weichbildu. Z tego względu konieczne było porównanie zachowanych tekstów niemieckich układu śląsko-małopolskiego, zwanego dotychczas układem Konrada z Opola. Ich wzajemna konfrontacja oraz zestawienie ze źródłami Weichbildu²¹ pozwoliły opracować listę odmianek tekstu niemieckiego, przydatną w ustaleniu podstawy łacińskich przekładów. Zgromadzona została grupa 21 tekstów łacińskich przechowywanych w archiwach i bibliotekach Polski, Austrii, Niemiec i Rosji, w tym także wpisany w około połowie do księgi radzieckiej fragment Weichbildu z Pleszewa, wydany przez Witolda Maisla²². Lista została ustalona na podstawie monumentalnego katalogu *Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters* Ulricha-Dietera Oppitza²³. Kolejnym krokiem było porównanie między sobą tekstów łacińskich. Za punkt

¹⁹ J.J. Menzel (rec.): *Zygfryd Rymaszewski, Łacińskie teksty Landrechtu Zwierciadła Saskiego w Polsce [Lateinische Texte des Landrechts des Sachsenspiegels in Polen]: Versio Vratislaviensis, Versio Sandomiriensis, Łaski*, ZRG GA, 93/1 (1976), s. 383.

²⁰ Z. Rymaszewski, *Łacińskie teksty. Versio*, s. 11.

²¹ W zakresie Pouczeń Magdeburga dla Wrocławia, Magdeburckiego prawa ławniczego oraz Traktatu o ustroju sądów wykorzystane zostały edycje P. Labanda (*Magdeburger Rechtsquellen*) oraz F. Ebela (*Magdeburger Recht*, Bd. II: *Die Rechtsmitteilungen und Rechtssprüche für Breslau*, T. 1: *Die Quellen von 1261 bis 1452*, Köln-Wien 1989, s. 1–16 [Mitteldeutsche Forschungen, 89/II/1]).

²² *Prawo magdeburgskie miasta Pleszewa*, wyd. W. Maisel, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, 9/1 (1963), s. 66–82.

²³ Omówienie analizowanych tekstów zob. rozdz. I.3. Ich wykaz częściowo różni się od katalogu U.-D. Oppitza. Przykładowo rękopis nr 817 z Biblioteki Naukowej PAN w Kórniku nie zawiera Weichbildu, na k. 31–34 są orłyte magdeburskie (zob. E. Kałużniacki, *Die polnische Rezension*, s. 219, 259–260; nr w katalogu U.-D. Oppitza 838). Rękopis Biblioteki Narodowej BOZ 90 obejmuje z kolei nie tylko *Zwierciadło saskie*, ale również Weichbild (nr w katalogu U.-D. Oppitza 1457).

odniesienia uznany został najstarszy rękopis gnieźnieński z 1359 roku, choć z pełną świadomością, że wcale nie musi on być najbliższy autografowi przekładu Konrada z Sandomierza. Porównanie pozwoliło opracować zestaw odmianek tekstu, na podstawie których zrekonstruowano etapy w ewolucji łacińskiego Weichbildu. Dane te posłużyły także do adekwatnego doboru rękopisów łacińskich celem porównania ich z tekstami niemieckimi. To pozwoliło z kolei ustalić podstawę przekładów i określić rolę tekstów niemieckich w powstaniu odrębności w manuskryptach łacińskich. Baza odmianek tekstu łacińskiego umożliwiła także ustalenie stopnia nowatorstwa Weichbildu w Statucie Jana Łaskiego oraz została wykorzystana w analizie praktycznych skutków przemian tekstu.

Głównym przedmiotem refleksji są różnice merytoryczne. Niemniej pomocne były także ustalenia w zakresie różnic redakcyjnych i językowych, do których należą: kolejność artykułów, brzmienie rubryk, układ tekstu w obrębie artykułu (kolejność wyrazów i fraz), synonimy i zamiennie frazy o tym samym znaczeniu, skrócenia i obszerniejsze dodatki w postaci wyjaśnień. Z uwagi na tysiące odmianek w badanych rękopisach z mniejszą uwagą śledzone były zmiany gramatyczne oraz różnice ortograficzne, a także błędy językowe.

PRZEGLĄD TREŚCI

Rozdział I przedstawia Weichbild w układzie śląsko-małopolskim (dotychczas zwanym układem Konrada z Opolą) na tle innych źródeł prawa magdeburgskiego. Wychoząc od dotychczasowych ustaleń, na podstawie analizy tekstów niemieckich przedstawiono dynamikę ich przemian. Następnie scharakteryzowano rękopisy zawierające teksty łacińskie. W związku z tym, że książka ma być studium prawnohistorycznym poświęconym Weichbildowi, zreferowano tylko wybrane zagadnienia dotyczące heurystyki i hermeneutyki źródła, by wspomnieć o autorstwie, proveniencji tekstów czy zawartości rękopisów. Dokładniejszy opis składek, rąk pisarskich czy innych cech przeprowadzony został w przypadku rękopisów polimorficznych. Chodziło w szczególności o ustalenie, czy teksty prawa magdeburgskiego włączone do takich klocków funkcjonowały pierwotnie odrębnie. To z kolei miało pomóc w odpowiedzi na pytanie: jaki był cel spisania pomników prawa sasko-magdeburgskiego?

Rozdział II poświęcono ewolucji tekstu łacińskiego. Prezentowane w nim wyniki badań opierają się na analizie danych zebranych w trzech aneksach: tabeli konkordancyjnej, wykorzystanej do prezentacji cech formalnych tekstów (m.in. wykazu i kolejności artykułów), zestawieniu wariantów tekstów łacińskich oraz porównaniu wybranych tekstów łacińskich z niemieckimi. Do głównych pytań badawczych należą tu w szczególności: 1) jakie można wyróżnić grupy tekstów łacińskich?; 2) jak przebiegała ewolucja tekstu łacińskiego?; 3) jakie są źródła zmian tych tekstów?; 4) które teksty niemieckie stanowiły podstawę przekładu łacińskiego?; 5) jakimi cechami odznaczał się warsztat tłumaczy?; 6) jaka była rola tekstów niemieckich w rozwoju Weichbildu

łacińskiego?; 7) jakie cechy szczególnie charakteryzują poszczególne zachowane łacińskie teksty Weichbildu? W osobnym dodatku scharakteryzowano teksty zaliczane do wersji sandomierskiej. Jest on stosunkowo obszerny i ma charakter typowo deskryptywny, dlatego jego umieszczenie w głównym toku wywodu zaburzyłoby dynamikę narracji.

Rozdział III rozpoczyna się analizą zawartości Weichbildu w *Commune incliti*. Jej głównym celem jest ocena pracy kompilacyjnej i redaktorskiej Jana Łaskiego i jego zespołu. Zgromadzony w aneksie II wykaz wariantów tekstu łacińskiego umożliwi wskazanie rękopisów najbliższych tekstowi urzędowemu, jakim był Weichbild w Statucie. Weichbild w *Commune incliti* stanowi zwieńczenie średniowiecznego rozwoju tekstu prawnego i z tego względu jest uzasadnionym punktem odniesienia dla prześledzenia zmian w regulacji. Obserwacje te podzielono na cztery grupy tematyczne, nawiązując do podziału materii prawnej w systematycznych zbiorach prawa magdeburskiego, takich jak Magdebursko-wrocławskie systematyczne prawo ławnicze, Prawo starochełmińskie czy Poznańska księga prawa magdeburskiego i miśnieńskiego. Grupy te zestawiają zagadnienia poświęcone: 1) miastu, jego mieszkańcom i władzom; 2) przestępstwu i jego dowodzeniu; 3) rodzinie i jej majątkowi; 4) dłużnikowi i wierzycielowi.

Rozdział IV poświęcony został szczególnym dodatkom dopisywanym przez użytkowników. Są to wskazówki, glosy, odesłania i inne notatki potwierdzające wykorzystanie tekstów w praktyce. Stanowią one dowód sięgania do tekstów Weichbildu, ale jaki był tego charakter – podstawa wyrokowania czy wsparcie argumentacji strony procesowej – pozostaje w sferze domysłów. Niekiedy na właściwy trop naprowadza proweniencja rękopisu. W ten sposób analizy rozdziału IV łączą się z ustaleniami rozdziału I, poświęconymi charakterystyce manuskryptów w ogólności. Lektura glos nie została ograniczona wyłącznie do rękopisów. Przejrzano grupę egzemplarzy *Commune incliti* Jana Łaskiego. Był to zabieg niezbędny, by odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób wprowadzenie druku wpłynęło na zmiany w kulturze prawnej²⁴.

Podsumowanie przedstawia dotychczasowe ustalenia oraz zawiera próbę oceny zjawisk obserwowanych na przykładzie Weichbildu. Powraca w nim problem przemian w kulturze prawnej, spowodowany wprowadzeniem standaryzacji tekstu, co gwarantował druk. Obejmuje ono także schemat rozwojowy łacińskiego Weichbildu

---

²⁴ Niniejsze studium skupione jest na rozwikłaniu zagadek tekstu normatywnego, z tego względu przepisy nie zostały skonfrontowane ze źródłami praktyki. Zakres wykorzystania prawa sasko-magdeburskiego w sądownictwie miast polskich późnego średniowiecza to wciąż temat otwarty, choć wiele już w tej mierze zostało odkryte (zob. M. Obladen, *Magdeburger Recht*, s. 205 in.). Wiele wiemy o prawie stosowanym w praktyce sądów kryminalnych doby nowożytnej (M. Mikołajczyk, *Przestępstwo i kara w prawie miast Polski południowej XVI–XVIII w.*, Katowice 1998; *idem*, *Proces kryminalny, passim*; *idem*, „Stosując się do prawa wyraźnego...” *Podstawy prawne wyroków kryminalnych grodzkiego sądu miejskiego w latach 1702–1756*, „*Studia Iuridica Lubliniensia*”, 19 (2013), s. 202 i n.; G.M. Kowalski, *Zwyczaj i prawo zwyczajowe w doktrynie prawa i praktyce sądów miejskich karnych w Polsce XVI–XVIII w.*, Kraków 2013, s. 121 i n., 167). Przez wzgląd na odmienny charakter źródeł i przemiany w kulturze prawnej, o czym już wzmiankowano powyżej, ustalenia dotyczące XVII i XVIII w. nie powinny być jednak projektowane na okres Polski późnopiastowskiej i jagiellońskiej.

na ziemiach polskich w średniowieczu, a także rozważania nad rolą Krakowa w ewolucji prawa miejskiego i nad pojęciem adaptacji prawa.

Dane ilustrujące tezy zebrane zostały w czterech aneksach. Aneks I ma charakter porządkujący – jest to tabela konkordancyjna analizowanych tekstów łacińskich i niemieckich, z uwzględnieniem pierwotnych źródeł Weichbildu (Pouczeń Magdeburga dla Wrocławia z lat 1261 i 1295, Magdeburskiego prawa ławniczego oraz Traktatu o ustroju sądów). W aneksie II zestawiono wszystkie istotne odmianki w tekstach łacińskich względem najstarszego zachowanego. Wyniki porównania tekstów łacińskich pozwoliły wyodrębnić 220 rekordów rejestrujących zmiany w regulacji prawnej albo modyfikacje mające wpływ na klarowność tekstu. Wielkość rekordów jest bardzo zróżnicowana, w zależności od badanej cechy. Niekiedy należało zaznaczyć pominięcie jednego wyrazu, w innych przypadkach zmiana polegała na dodaniu obszernego fragmentu pochodzącego ze zbioru orygli magdeburskich. Zawierający ponad 200 rekordów aneks III zestawia wyniki porównania trzech tekstów łacińskich z rękopisami niemieckimi celem określenia zgodności przekładu. Uzasadnienie wyboru tekstów do porównań znalazło się w rozdziale II i opiera się na zaobserwowanych cechach grup tekstów łacińskich. Pierwotnie oba aneksy miały być zespolone w jeden. Okazało się jednak, że zbyt wiele danych w jednym rekordzie zaciemnia i tak skomplikowany obraz informacji o tekstach. Z tego powodu lepszym rozwiązaniem okazał się podział. Są one jednak powiązane systemem odsyłaczy.

Nie dysponujemy jak dotąd edycją pełnego tekstu łacińskiego Weichbildu stosowanego na ziemiach polskich w średniowieczu. Z tego względu zasadne okazało się opracowanie wydania najstarszego zachowanego rękopisu gnieźnieńskiego. Dzięki zamieszczeniu w aneksie II wariantów z pozostałych tekstów Czytelnik otrzymuje podstawowy korpus średniowiecznego łacińskiego Weichbildu w wersji odmiennej od wulgaty. Nie zastąpi to oczywiście pełnej krytycznej edycji tekstu, wykorzystującej w całości wszystkie teksty, a nie wyłącznie odmianki wyselekcjonowane przez wzgląd na wspomniane kryteria. Edycja ta została odłożona w czasie²⁵.

Do badań nad tekstami narracyjnymi i normatywnymi w coraz szerszym zakresie wprowadza się dedykowane rozwiązania informatyczne. We Francji sukcesem zakończył się projekt poświęcony XVI-wiecznym przekładom na francuski *Księcia* Niccolò Machiavellego (Hyperprince)²⁶. Oprogramowanie pomogło precyzyjnie zbadać konteksty znaczeniowe używanych przez tłumaczy terminów i zwrotów, co w konsekwencji pozwoliło wyjaśnić potrzebę powstania aż kilku przekładów w ciągu jednego stulecia²⁷. Projekt LERA (*Locate, Explore, Retrace and Apprehend complex text variants*) prowadzony na Uniwersytecie w Halle (Saale) polega z kolei na porównaniu różnych

²⁵ M. Mięka, *Edycje źródeł do dziejów prawa miejskiego w Polsce XIV–XVI w.: propozycja elektronicznej meta-edycji źródeł normatywnych*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa”, 9/4 (2016), s. 499.

²⁶ <http://hyperprince.ens-lyon.fr> (dostęp: 8.07.2017).

²⁷ J.-C. Zancarini, *Uno Piccolo Dono: A Software Tool for Comparing the First Edition of Machiavelli's The Prince to Its Sixteenth Century French Translations* [w:] *The Radical Machiavelli. Politics, Philosophy and Language*, red. F. Del Lucchese, F. Frosini, V. Morfino, Leiden–Boston 2015, s. 39–55.

wersji tego samego tekstu. W momencie zakończenia prac nad niniejszą książką oprogramowanie to umożliwiało porównanie tekstów w kilku językach nowożytnych²⁸. Wykorzystanie wspomnianych narzędzi, czy to w zakresie porównania odmianek tekstów w tym samym języku, czy w badaniach nad przekładem, stanowi niewątpliwe ułatwienie w studiach nad ewolucją aktu prawnego. Warunkiem ich skuteczności jest jednak dysponowanie sformatowanym tekstem źródła. Niewykluczone, że niniejsza monografia to jedna z ostatnich tego typu prac, napisanych bez wykorzystania zaawansowanych narzędzi informatycznych. Jednakże konieczność odczytu i skopiowania rękopisów Weichbildu jednocześnie zapewniła poznanie tekstu i jego odmianek.

PODSTAWOWE POJĘCIA: UKŁAD, WERSJA, WARIANT, GRUPA. NUMERACJA ARTYKUŁÓW. NOTA EDYTORSKA

W książce posłużono się czterema pojęciami, które wymagają krótkiego wyjaśnienia.

Pierwsze z nich to „układ”. Jego desygnatem są teksty mające zbliżoną zawartość i strukturę. Jest to zatem termin o największym stopniu ogólności. Wyróżnić można dwa układy Weichbildu: wulgatę oraz układ śląsko-małopolski.

„Wersja” to termin zarezerwowany dla odmian w obrębie układu. Przy zachowaniu głównych cech wspólnych w zakresie zawartości i ogólnej struktury wersje różnią się w zakresie: obecności lub braku wybranych przepisów, nieznaczną zmianą kolejności ułożenia artykułów, brzmieniem przepisów, obecnością dodatków lub pominięciem niektórych fraz. Zmiany te mogą być wynikiem różnych zabiegów, lecz przede wszystkim wynikają z opracowania nowego przekładu²⁹.

„Wariant” to z kolei termin szczegółowy, jeśli możliwe jest wyróżnienie w obrębie wersji podgrupy tekstów wykazujących te same cechy szczególne.

Często pojawiające się pojęcie „grupa” ma charakter wyłącznie pomocniczy i jest używane, gdy nie zreferowano wszystkich argumentów pozwalających na stosowanie terminów „wersja” albo „wariant”.

Podawane numery artykułów, o ile inaczej wyraźnie w tekście nie zaznaczono, odpowiadają numeracji najstarszego łacińskiego rękopisu gnieźnieńskiego. Za pomocą tablicy konkordancyjnej z aneksu I bez trudu można odnaleźć odpowiadający numer artykułu z innego tekstu, łacińskiego lub niemieckiego. Przepisy Pouczeń Magdeburga dla Wrocławia z 1261 roku cytowano wedle numeracji z najnowszej edycji Friedricha Ebela z 1989 roku³⁰. Różni się ona od wydań XIX-wiecznych, co należy uwzględnić, sięgając do starszej literatury. F. Ebel rozbił § 64 w wydaniu Paula Labanda na dwie

²⁸ <http://lera.uzi.uni-halle.de> (dostęp: 8.07.2017). Zob. T. Bremer, P. Molitor, M. Pöckelmann, J. Ritter, S. Schütz, *Zum Einsatz digitaler Methoden bei der Erstellung und Nutzung genetischer Editionen gedruckter Texte mit verschiedenen Fassungen. Das Fallbeispiel der Histoire philosophique des deux Indes von Guillaume-Thomas Raynal*, „Editio”, 29/1 (2015), s. 29–51.

²⁹ Zob. Z. Rymaszewski, *Łacińskie teksty Landrechtu Zwierciadła Saskiego w Polsce*. Jaskier, s. 33.

³⁰ Zob. przypis 21.

mniejsze jednostki (§ 64 i 65), a następnie połączył ze sobą § 66–69 w jeden paragraf 67, co spowodowało ostatecznie zmniejszenie ich liczby z 79 do 77.

Fragmenty z rękopisów niemieckich zostały zacytowane zgodnie z instrukcją opracowaną przez wydawców najstarszej księgi miejskiej Zgorzelca³¹. Teksty łacińskie, w tym edycja Weichbildu z rękopisu gnieźnieńskiego, zostały z kolei wydane zgodnie z instrukcją wydawniczą autorstwa Adama Wolffa³².

PODZIĘKOWANIA

Podczas pisania książki stałem się dłużnikiem wielu wspaniałych osób, na których pomoc zawsze mogłem liczyć. Składam serdeczne podziękowania Żonie Monice i Córce Celince. To ich wyrozumiałość, wsparcie i zrozumienie pozwoliły mi się zmierzyć z rękopisami Weichbildu.

Wdzięczny jestem Koleżankom i Kolegom z Katedry Historii Prawa Polskiego oraz Zakładu Prawa Kościelnego i Wyznaniowego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego. Podczas zebrań naukowych, prowadzonych przez Profesora Waclawa Uruszczaka, prezentowałem wyniki kolejnych etapów badań. Panu Profesorowi jestem szczególnie wdzięczny za lekturę tekstu książki i cenne wskazówki udzielone w opracowanej przez niego recenzji wydawniczej. Zawsze mogłem liczyć na fachową pomoc, cenne podpowiedzi, rady i koleżeńskie wsparcie od Doktora Krzysztofa Fokta, za co jestem szczególnie wdzięczny. Dziękuję także za inspirujące rozmowy z Doktorem Władysławem Pęksą.

Ostateczną decyzję o podjęciu tego tematu podjąłem po wizycie i serdecznej rozmowie z wytrawnym znawcą prawa sasko-magdeburgskiego w Polsce – Profesorem Zygfrydem Rymaszewskim. Jego uwagi i wskazówki, wypływające z wieloletniego doświadczenia badań nad tekstami Zwierciadła saskiego, były bardzo pomocne w podjętych studiach.

Dziękuję również Profesorowi Marianowi Mikołajczykowi, który poświęcił swój czas na przedyskutowanie licznych problemów pojawiających się w trakcie prac.

Jestem bardzo wdzięczny Pani Jagodzie Marszałek za konsultacje latynistyczne i wsparcie w kolacjonowaniu tekstów łacińskich. Spotkałem się z serdecznością we wszystkich archiwach i bibliotekach, do których musiałem zawitać, by obejrzeć rękopisy Weichbildu – w Polsce, Austrii, Niemczech i Rosji. Bez przychylności personelu tych instytucji nie byłbym w stanie zebrać materiału źródłowego – podstawowego i porównawczego. W szczególności dziękuję Doktorowi Wielandowi Carlsonowi za pomoc udzieloną podczas kwerendy w Lipsku.

³¹ *Najstarsza zgorzelecka księga miejska 1305–1416 (1423). Edycja i komentarz*, cz. 1, oprac. i wyd. K. Fokt, Ch. Speer, M. Mięka, Kraków 2017 [Fontes Iuris Polonici, 5].

³² A. Wolff, *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI w.*, „Commentationes. Studia Źródłoznawcze”, 1 (1957), s. 155–188.

Ostateczna wersja książki została przygotowana podczas półrocznego stypendium badawczego w Max-Planck Institut für Europäische Rechtsgeschichte we Frankfurcie nad Menem. Dziękuję Profesorowi Heinerowi Lückowi, Doktorowi Heinzowi Mohnhauptowi i Profesorowi Laurentowi Waelkensowi za ich pomoc udzieloną podczas przygotowywania jego założeń. Jestem wdzięczny dyrekcji Instytutu, Profesorowi Thomasowi Duve oraz Profesorowi Stephanowi Vogenauerowi za akceptację mojego projektu i zapewnienie świetnych warunków do pracy.

Frankfurt nad Menem, 7 września 2017 r.